

פרשת השבוע, שמות, תשע"ה
גיליון מס' 9
עורך: אלישי בן-יצחק, עו"ד
עורכת לשונית: עינב פלק

"שני אנשים עבריים נצים"

שמירת שלום הציבור אל מול חופש הביטוי בתנ"ך

מנחם (מריו) קליין*

פתח דבר

בתחילת שנת 1953 נפל דבר בישראל כאשר בית המשפט העליון¹ השריש במרחב הציבורי את עקרון חופש הביטוי ובה בעת ביסס את תפקידה של הרשות השופטת כמגנת זכויות האדם במדינה.

תחילת הפרשה בסדרת כתבות ומאמרים של העיתון הקומוניסטי "קול העם", שייחסו לממשלת ישראל ולעומד בראשה, דוד בן-גוריון, כוונה להשתתף השתתפות פעילה במלחמה הקרה לצד ארצות הברית נגד הגוש הקומוניסטי ואף לשלוח חיילים למלחמת קוריאה. שר הפנים – לאחר שפנה אליו ראש הממשלה – החליט שהפצת העיתון היא "סכנה לשלום הציבור" והורה לסגרו.

עתירת העיתון לבג"ץ נסבה על הפעלת הסמכות המנהלית ושיקול הדעת על ידי שר הפנים. אמנם לא היה חולק כי לשר הפנים הסמכות לסגור עיתון, אך מה שקבע בית המשפט העליון הוא איך להפעיל את שיקול הדעת לאור עקרון חופש הביטוי, שיש לו ערך רב במדינה דמוקרטית.

השופט אגרנט נתן אז פרשנות מצמצמת לפקודת העיתונות וקבע כי "סכנה לשלום הציבור" היא רק סכנה חמורה וקונקרטיית וקרובה לוודאית, ולכן ביטל את צו הסגירה.

למרות חדשנותה של פסיקה זו בזמנה והעובדה שהיא נשענה על האסכולה הליברלית האנגלו-סקסית, סבורני שמקור תנכ"י קדום העוסק בתקופת שהותו של עם ישראל במדבר סיני לאחר יציאת מצרים קבע כלל זה במסורת היהודית כבר לפני 3,000 שנה.

שלום הציבור - במקרא

בדיקה מדוקדקת מראה שבכל התורה כולה – במעין "קוד תנכ"י" – מצויים רק שני זוגות אנשים ששמותיהם מופיעים תמיד יחד ולעולם לא לחוד: דתן ואבירם ואלדד

ומידד. שני זוגות אלו היו מעין אופוזיציה למנהיגותו של משה רבנו במדבר סיני.

דתן ואבירם בני אליאב היו זוג אחים משבט ראובן. הם מזהים לראשונה על ידי חז"ל כ"שני אנשים עבריים נצים"² המופיעים בפרשה שלנו, ומשה פוגש אותם לאחר שהרג איש מצרי שעיינה איש עברי. לאחר מכן, כאשר מורה ה' למשה לשוב למצרים, הוא אומר לו: "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך"³. בתלמוד מובא שאלו דתן ואבירם, וכי הם לא מתו אלא ירדו מנכסיהם.⁴

לאחר שגוזר פרעה על ישראל שיקוששו בעצמם תבן לעבודתם בעקבות דרישתו של משה "שלח את עמי", פוגשים אנשים את משה ואהרן ומאשימים אותם שהם רק החמירו את המצב. רש"י (צרפת המאה, ה-11) מפרש כי אנשים אלו הם דתן ואבירם.⁵

בעת שעם ישראל נמצאים במדבר, כשיורד המן מן השמים, מצווה משה: "איש אל יותר ממנו עד בוקר", כלומר צריך לגמור לאכול את המן ביום דתו. והיו אנשים שהמרו את פיו; "ויותירו אנשים ממנו עד בוקר... ויקצוף עליהם משה"⁶. גם שם אומר רש"י⁷ כי אנשים אלו הם דתן ואבירם.

כאשר רודפים מצרים אחרי ישראל ומשיגים אותם חונים על יד הים, אנשים אחדים מתלוננים וכועסים על משה שהוציא אותם ממצרים. במדרש⁸ מובהר שאלו דתן ואבירם. דוגמה נוספת: בספר במדבר, בחטא המרגלים, כמה אנשים אומרים: "נתנה ראש [נמנה מנהיג חדש] – ונשובה מצרים"⁹. גם כאן אומר אותו מדרש¹⁰ כי אלו דתן ואבירם.

² שמות ב יג.

³ שמות ד ט.

⁴ בבלי, נדרים סד, ב.

⁵ רש"י, שמות ה כ, דב"ה "ויפגעו".

⁶ שמות טז, יט-כ.

⁷ שמות טז, כ, דב"ה "ויותירו אנשים".

⁸ מדרש שמות רבה, כט.

⁹ במדבר יד ד.

¹⁰ מדרש שמות רבה, ל.

*מנחם (מריו) קליין, שופט בית משפט השלום בתל אביב-יפו.

שיא פעילותם האופוזיציונרית של האחים מתרחשת בפרשת קורח. התורה מספרת לנו כך:¹¹
ויקח קורח בן יצהר בן קהת בן לוי ודתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן... ויקהלו על משה ועל אהרן ויאמרו אלהם רב לכם כי כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה'.

משה מקבל את מעשיהם בצורה קשה, עד כי "וישמע משה ויפול על פניו".¹² בהמשך מתאר לנו הכתוב שמשה עושה מאמץ כן להגיע להסדר אתם, אך ללא הועיל; השניים מסרבים לכל שיג ושיח:¹³
וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירם בני אליאב ויאמרו לא נעלה.

ולא די בסירובם להיעתר להזמנתו של משה ולהידבר עמו, אלא הם ממשיכים להצית את עם ישראל באש המחלוקת באמרם כך:¹⁴
המעט כי העלייתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר כי תשתרר עלינו גם השתרר.

לבסוף מגיע משה אל דתן ואל אבירם עם זקני ישראל, ואחר כך מזהיר את העם אשר אתם כי מוטב שיפנו להם עורף:¹⁵

ויקם משה וילך אל דתן ואבירם וילכו אחריו זקני ישראל. וידבר אל העדה לאמור: סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה ואל תגעו בכל אשר להם פן תספו בכל חטאתם.

ואכן סופם של דתן ואבירם וכל מי שעמם קשה מנשוא:¹⁶
... ותבקע האדמה את תחתיהם. ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל הרכוש. וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל.

לעומת זאת, כשמשה מתמודד עם אלדד ומידד, העניין שונה לחלוטין. במדרש¹⁷ מבואר שאלדד היה אלידד בן כסלון משבט בנימין, ומידד היה קמואל בן שפטן משבט אפרים. סיפורם מתחיל בהחלטה לאצול סמכויות ממשה לסנהדרין, כאשר ה' מצווה על משה שיאסוף שבעים זקנים לסייע לו בהנהגת העם:¹⁸

ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטרי ולקחת אותם אל אוהל מועד והתיצבו שם עמך. וירדתי ודברתי עמך שם ואצלתני מן הרוח אשר עליך ושמתני עליהם ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לבדך.

כל שבט משנים-עשר השבטים שולח שישה נציגים לסנהדרין, בסך הכול שבעים ושניים. הדבר עומד בסתירה לדרישת ה' שבסנהדרין יהיו שבעים חברים, ולכן נאלצים להגריל מי יישארו בסנהדרין ומי השניים שיצאו; אלדד ומידד הם השניים שעליהם נופל הפור, והם מנועים מלהיות חברים בסנהדרין. בהמשך הסיפור המקראי אנו קוראים שנער אלמוני רץ לספר למשה כך:¹⁹
וירץ הנער ויגד למשה ויאמר אלדד ומידד מתנבאים במחנה.

מעשי אלדד ומידד הם קריאת תגר על משה ועל הכללים שקבע. אמנם לא כתוב בתורה על איזו נבואה מדובר, אך מי שבקיא בלשון התנ"ך ובתפקיד הנביאים, כגון ישעיהו, ירמיהו ואלהו, מבין שמדובר בביקורת כלפי ההנהגה ומשה בראשה; אולי השניים הטילו דופי בצורת ההגדרה שהוציאה אותם החוצה או בדרך יישומה. מובנת אפוא הצעתו של יהושע, המשרת הנאמן של משה, המפציר במשה לשלוח את אלדד ומידד לכלא על חוצפתם כי רבה.²⁰

ויען יהושע בן נון משרת משה מבחריו ויאמר אדני משה כלאם.

כמה מפתיעה תשובתו של משה; הוא מסרב להצעה, מגן על חופש הביטוי של אלדד ומידד ומגלה בכך את מנהיגותו היוצאת דופן:²¹
ויאמר לו משה המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם.

ומן הכלל אל הפרט

מה שוני בין מעשיהם וסופם של דתן ואבירם, שנחרץ גורלם המר, לעומת אלדד ומידד שיכלו לדבר נגד משה ככל שרצו מחוץ למחנה, ושום סנקציה לא ננקטה נגדם? נראה כי ההבדל המהותי והבולט ביניהם הוא בעצם מבחנו של השופט אגרנט; דתן ואבירם, לנוכח עברם לפי המדרש ולנוכח מעשיהם בהווה – היו סכנה ממשית וקרובה לוודאית לשלום הציבור במדבר, ולכן חופש הביטוי שלהם נדחה מפני האינטרס הציבורי. לעומת זאת, אלדד ומידד לא היו לסכנה כזאת, ולכן גבר עקרון חופש הביטוי בעניינם, ולא היה מקום להענישם על עצם השימוש בזכות יסוד זו.

¹¹ במדבר טז, א-ג.

¹² במדבר טז ד.

¹³ במדבר טז יב.

¹⁴ במדבר טז יג.

¹⁵ במדבר טז, כה-כו.

¹⁶ במדבר טז, לב-לד.

¹⁷ מדרש תנחומא, פרשת בהעלותך, סימן יב.

¹⁸ במדבר יא, טז-יז.

¹⁹ במדבר יא כז.

²⁰ במדבר יא כח.

²¹ במדבר יא כט.